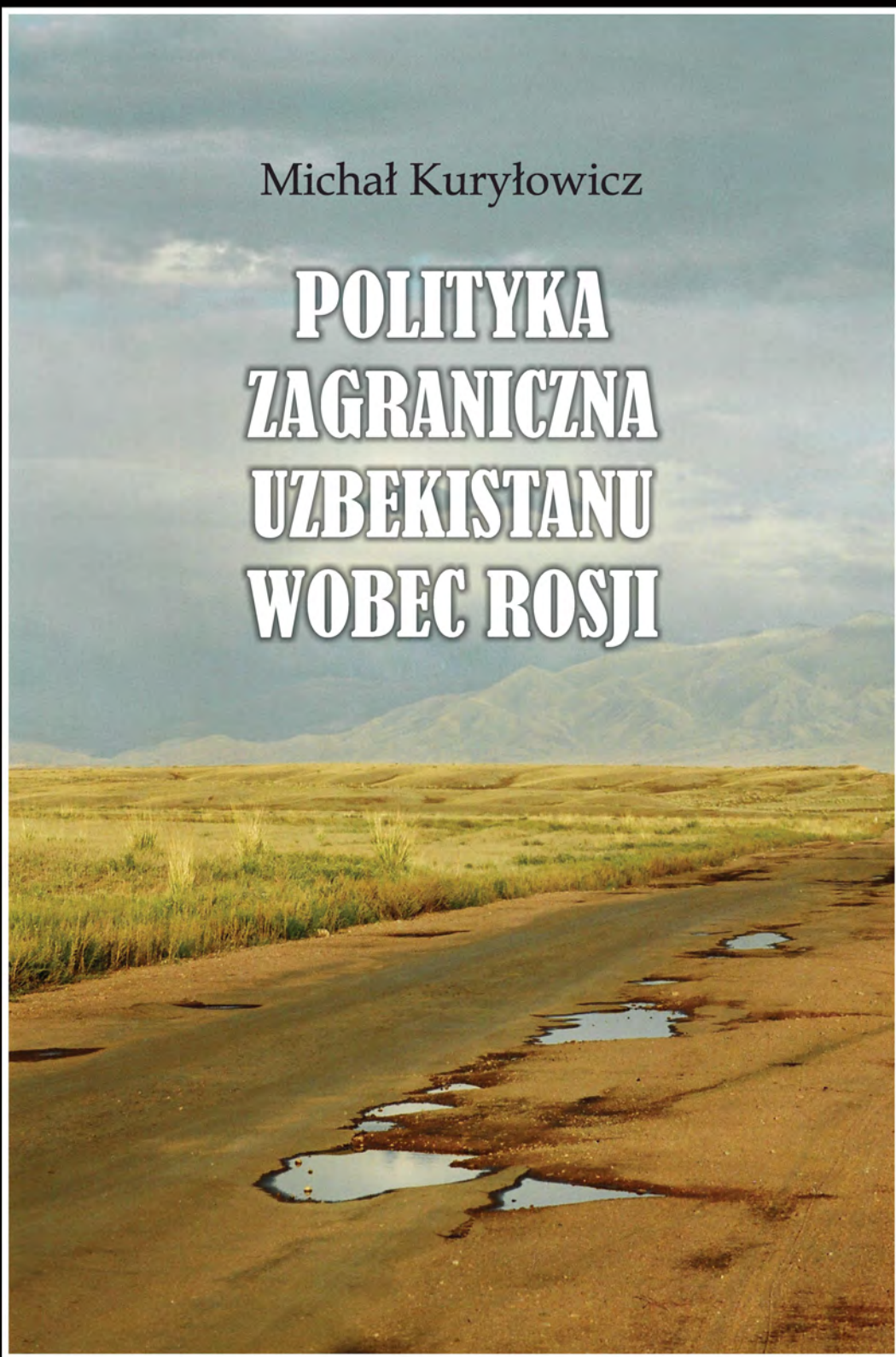

Michał Kuryłowicz

**POLITYKA
ZAGRANICZNA
UZBEKISTANU
WOBEC ROSJI**

**POLITYKA ZAGRANICZNA
UZBEKISTANU
WOBEC ROSJI**

Pod redakcją Mieczysława Smolenia, Joachima Dieca i Anny Jach

Tom 19

Spis treści

Wprowadzenie	7
Podstawy teoretyczne	11
Podstawowe pojęcia	24
Rozdział 1. Perspektywa historyczna stosunków uzbecko-rosyjskich.....	29
1.1. Ostatnia kolonia. Charakter rosyjskiej dominacji w regionie.....	30
1.1.1. Podbój Azji Centralnej.....	32
1.1.2. Turkiestan i „rosyjski” wymiar kolonializmu.....	35
1.1.3. <i>Status quo</i> . Dlaczego Azja Centralna nie stała się drugim Kaukazem?.....	38
1.1.4. Buchara i Chiwa – stabilność przede wszystkim	39
1.1.5. Inteligencja muzułmańska – w stronę Rosji?	42
1.1.6. Wojna i rewolucja lutowa.....	44
1.2. Rewolucja październikowa i „nowy” kolonializm. Okres ZSRS.....	47
1.2.1. Turkiestan: rewolucja „rosyjska” i kontrrewolucja „muzułmańska”	49
1.2.2. Podziały wśród ludności muzułmańskiej	52
1.2.3. Buchara i Chiwa – nagła, radykalna zmiana.....	56
1.2.3. Sojusz bolszewików z dżadidami. Rewolucja „narodowa” w Azji Centralnej	57
1.2.5. Korienizacja partii i „szturm” na tradycję	61
1.2.6. Kolonializm sowiecki. Tradycja i modernizacja	65
1.2.7. Powojenna stabilizacja. „Era” Szarafa Raszydowa	69
1.2.8. Afera „bawełniana” i zaburzenie <i>status quo</i> w republice	73
1.2.9. <i>Pierestrojka</i> i „nieoczekiwana” wolność	74
Rozdział 2. Współczesny Uzbekistan. Wyznaczniki wewnętrzne polityki zagranicznej państwa	79
2.1. Środowisko geograficzne Uzbekistanu i jego konsekwencje polityczne.....	79
2.2. Potencjał demograficzny Uzbekistanu.....	84
2.3. Transformacja gospodarcza i potencjał ekonomiczny republiki	90
2.4. Czynniki militarne.....	102
2.5. Charakter systemu politycznego Uzbekistanu.....	104
2.6. Uzbecka koncepcja polityki zagranicznej	111

Rozdział 3. Uzbekistan na arenie międzynarodowej.....	117
3.1. Ewolucja najbliższego otoczenia zewnętrznego.....	117
3.1.1 Pierwsze dziesięciolecie niepodległości	119
3.1.1.1. Aktywność Uzbekistanu wobec konfliktu tadżyckiego.....	119
3.1.1.2. Skutki niestabilności Afganistanu	122
3.1.1.3. Stosunki z Kazachstanem i Kirgistanem.....	125
3.1.1.4. Współpraca z krajami islamskimi	127
3.1.2. Wojna z terroryzmem i jej skutki regionalne	130
3.1.2.1. Uzbekistan w koalicji antyterrorystycznej	130
3.1.2.2. Uzbekistan wobec sąsiadów z obszaru postsowieckiego	132
3.1.2.3. Wektor chiński w polityce Taszkontu	137
3.2. Rosyjskie koncepcje polityki zagranicznej wobec Azji Centralnej i jej aktywność w regionie.....	139
3.2.1. Etapy formowania strategii regionalnej Federacji Rosyjskiej.....	139
3.2.2. Aktywność Rosji w Azji Centralnej.....	144
Rozdział 4. Polityka zagraniczna Uzbekistanu wobec Rosji: 1991-2013.....	151
4.1. Trud niepodległości (1992-1993).....	153
4.1.1. Problem Tadżykistanu.....	153
4.1.2. Strefa rublowa	155
4.2. Budowanie niezależności (1994-1998).....	158
4.2.1. Relacje bilateralne: ochłodzenie, potem odprężenie	158
4.2.2. Priorytety: armia i gospodarka	161
4.2.3. Niechęć wobec integracji pod egidą Rosji.....	163
4.2.4. Współpraca z Zachodem	166
4.3. Rok 1999 – próba zmiany wektora polityki zagranicznej.....	167
4.4. „Kryzys batkański” i ponowne zbliżenie z Rosją (1999-2001).....	170
4.5. Wojna z terroryzmem – zwrot ku sojuszowi z USA (2001-2003)	173
4.5.1. Koalicja antyterrorystyczna.....	173
4.5.2. Wewnętrzne ograniczenia sojuszu ze Stanami Zjednoczonymi.....	174
4.6. Zbliżenie z Rosją w obliczu konfliktów wewnętrznych (2003-2006)	177
4.6.1. Partnerstwo strategiczne.....	177
4.6.2. Andżan i Układ sojuszniczy z Rosją	179
4.7. Ponowna odbudowa niezależności (po 2006 roku).....	182
Zakończenie.....	189
Bibliografia	197
Indeks nazwisk	209
Indeks geograficzny	215
Резюме	219
Aneksy	225

Wprowadzenie

Na tym obszarze w ciągu dwu tysięcy lat istniało wiele państw, zmieniały się ludy, ale utrzymywały się ramy skłaniające ludzi do uznawania wspólnoty. (...) Mimo przyjęcia islamu bardzo trudno powiedzieć coś ścisłego o przynależności cywilizacyjnej ludzi zamieszkujących Azję Środkową. Określenie takie pojawia się, gdy ludy te (...) stanęły w wieku XIX i XX wobec presji kolonialnej Rosji. (...) Klęska w starciu z rewolucją rosyjską wydawała się definitywnym kresem cywilizacji ludów Azji Środkowej. A jednak po rozpadzie Związku Radzieckiego ujawnia się tam trwające w głębi poczucie odrębności¹.

„Cud rozmnożenia”, który dokonał się w grudniu 1991 roku, oznaczał daleko więcej niż pojawienie się kilkunastu nowych stolic na mapie politycznej Eurazji. Jednym z najdonioślejszych następstw rozpadu Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich była postępująca regionalizacja zajmowanego przezeń gigantycznego, bo liczącego ponad 22 mln km² powierzchni, terytorium². Granice Rosji – naturalnego (oraz prawnomiędzynarodowego) następcy komunistycznego mocarstwa – przesunęły się daleko na północ i wschód względem rubieży ZSRS. Pozostałe organizmy polityczne zajęły z kolei miejsce republik związkowych usytuowanych „wyspowo” wzdłuż zachodnich i południowych obrzeży byłego imperium³. Łączące je dotychczas więzi polityczne i ekonomiczne, ukształtowane w ramach jednego państwa, uległy naturalnemu osłabieniu z uwagi na

---

¹ J. Kieniewicz, *Wprowadzenie do historii cywilizacji Wschodu i Zachodu*, Warszawa 2003, s. 97-100.

² J. Diec, *Wstęp. W poszukiwaniu istoty przemiany*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, cz. 3: *Kontekst międzynarodowy*, red. J. Diec, Kraków 2011, s. 13-17.

³ Mieczysław Smoleń przekonuje w pracy *Stracone dekady. Historia ZSRR 1917-1991*, iż status republiki związkowej mogło uzyskać jedynie terytorium liczące co najmniej milion mieszkańców, samowystarczalne gospodarczo, wreszcie położone wzdłuż granic Związku Sowietkiego. Zob. M. Smoleń, *Stracone dekady. Historia ZSRR 1917-1991*, Warszawa-Kraków 1994, s. 110.

fakt ogromnych odległości oraz granic oddzielających poszczególne „wyspy”: Europę Wschodnią, Kaukaz Południowy oraz Azję Centralną. Powstałe tam nowe organizmy polityczne, zmagając się z kryzysem okresu transformacji ustrojowej, musiały też na nowo rozpoznać swoje otoczenie międzynarodowe, zawężone w międzyczasie do własnego regionu.

Jednym z głównych priorytetów w polityce zagranicznej tych państw stało się wypracowanie na nowo stosunków z Rosją. Ta ostatnia borykała się co prawda z nie mniejszymi problemami transformacyjnymi niż jej sąsiedzi, bynajmniej jednak nie zrezygnowała z ambicji przywódczych na obszarze byłego ZSRS. Rosyjskie dążenia do ugruntowania własnej strefy wpływów spotkały się ze zróżnicowaną odpowiedzią obiektów tych dążeń – czyli państw postsowieckich. Najbardziej asertywną politykę realizowały republiki nadbałtyckie: Litwa, Łotwa i Estonia, konsekwentnie dystansujące się wobec Rosji i ciężące ku innym centrom polityki globalnej. Wyrazistym efektem owego ciężenia było wstąpienie w 2004 roku całej trójki do Unii Europejskiej oraz NATO⁴. Inaczej prezentowała się polityka zagraniczna – czy też, ściślej ujmując, polityki zagraniczne – tych krajów, które zdecydowały się przystąpić do nowej formuły integracyjnej: Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP). Skłoniły się one do utrzymania bliższych relacji – zwłaszcza ekonomicznych – z Rosją. Nie było to jednak równoznaczne z automatycznym uznaniem hegemonicznej pozycji Federacji Rosyjskiej w przestrzeni postsowieckiej. Radykalnie zmieniające się w ostatnich latach relacje Moskwy z Kijowem i Tbilisi są tego wymownym dowodem.

O ile dynamika stosunków międzynarodowych w Europie Wschodniej i na Kaukazie Południowym jest stałym obiektem zainteresowania polskich internacjologów w ostatnich latach (do czego niewątpliwie przyczynia się aktywizacja tamtejszych konfliktów politycznych), o tyle polityka zagraniczna państw z obszaru Azji Centralnej pozostaje wciąż na marginesie rozważań badaczy. W istniejących opracowaniach dominuje spojrzenie na rosyjską politykę w tym regionie, brakuje natomiast kompleksowej analizy interesów krajów regionu – również w relacjach z byłym hegemonem.

Stosunki uzbecko-rosyjskie stanowią najczęściej element rozważań autorów poruszających szersze zagadnienia: politykę zagraniczną Federacji Rosyjskiej oraz jej interesy na obszarze byłego ZSRS. Wśród tych opracowań na szczególną uwagę zasługują takie monografie, jak: *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej* autorstwa Stanisława Bielenia⁵, *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?* Agnieszki Bryc⁶ oraz *Polityka Federacji Rosyjskiej na obszarze WNP* autorstwa Agaty Włodkowskiej⁷, a także następujące dokonania zbiorowe: *Rosja*

⁴ M. Smoleń, *op. cit.*, s. 16-17.

⁵ S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006.

⁶ A. Bryc, *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?*, Warszawa 2009.

⁷ A. Włodkowska, *Polityka Federacji Rosyjskiej na obszarze WNP*, Toruń 2006.

w okresie prezydentury Władimira Putina, pod redakcją Stanisława Bielenia i Alicji Stępień-Kuczyńskiej⁸; *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw członkowskich WNP*, pod redakcją Erharda Cziomera i Marka Czajkowskiego⁹; *Federacja Rosyjska w stosunkach międzynarodowych*, pod redakcją Andrzeja Czarnockiego i Ireneusza Topolskiego¹⁰; czy też dwa opracowania zbiorowe wydane w Lublinie pod redakcją Tomasza Kapuśniaka¹¹. Nie można również w tym kontekście pominąć tomu, który ukazał się pod redakcją Walentego Baluka¹², oraz podobnego w charakterze opracowania: *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, pod redakcją Agnieszki Leguckiej i Kazimierza Malaka¹³. Poszczególne aspekty – gospodarcze i militarne – relacji uzbecko-rosyjskich można odnaleźć na stronach takich książek, jak: *Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki międzypaństwowe na obszarze postsowieckim* pod redakcją Ernesta Wyciszkieвича¹⁴ oraz *Siła militarna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej* autorstwa Ireneusza Topolskiego¹⁵.

Zagadnienie polityki zagranicznej Uzbekistanu podejmowane było w polskiej nauce o stosunkach międzynarodowych kilkakrotnie. W 2001 roku nakładem wydawnictwa Elipsa ukazała się, napisana pod redakcją naukową Tadeusza Bodio, wspólna polsko-uzbecka praca poświęcona wspomnianej republice: *Uzbekistan. Historia – społeczeństwo – polityka*. Jedną z części tej książki porusza wybrane aspekty polityki zagranicznej Uzbekistanu, w tym zwłaszcza stosunki uzbecko-polskie¹⁶. Dwa lata później, w kwartalniku „Polski Przegląd Dyplomatyczny”,

---

⁸ *Rosja w okresie prezydentury Władimira Putina*, red. S. Bieleń, A. Stępień-Kuczyńska, Toruń 2008.

⁹ *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw członkowskich WNP*, red. nauk. E. Cziomer, M. Czajkowski, Kraków 2006.

¹⁰ *Federacja Rosyjska w stosunkach międzynarodowych*, red. A. Czarnocki, I. Topolski, Lublin 2006.

¹¹ *Wspólnota Niepodległych Państw. Fragmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, red. T. Kapuśniak, Lublin–Warszawa 2011, *Studia Wschodnie Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*; *Federacja Rosyjska – Wspólnota Niepodległych Państw*, red. idem, Lublin–Warszawa 2011, *Studia Wschodnie Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*.

¹² *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, Wrocław 2008.

¹³ *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. A. Legucka, K. Malak, Warszawa 2008.

¹⁴ *Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki międzypaństwowe na obszarze postsowieckim*, red. E. Wyciszkievicz, Warszawa 2008.

¹⁵ I. Topolski, *Siła militarna w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Lublin 2004.

¹⁶ *Uzbekistan. Historia – społeczeństwo – polityka*, red. nauk. T. Bodio, Warszawa 2001, cz. 5: *Polityka zagraniczna*, s. 375-476, *Współczesna Azja Centralna*. Zagadnieniu stosunków uzbecko-polskich poświęcone zostały dwa rozdziały tej części, obejmujące łącznie 42 strony tekstu. Pozostałe rozdziały dotyczą uwarunkowań geopolitycznych pozycji międzynarodowej tego kraju, zagadnienia udziału republiki w transzajatyckich szlakach transportowych, współpracy ekonomicznej z organizacjami międzynarodowymi, polityki bezpieczeństwa regionalnego

wydawanym przez Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, ukazał się artykuł Adama Eberhardta, podsumowujący dwanaście lat uzbeckiej dyplomacji¹⁷. Zagadnienie to zanalizowane zostało również w tekście Miłosza Sajnoga, zawartym w wydany w 2008 roku pod redakcją Walentego Baluka tomie poświęconym polityce zagranicznej i bezpieczeństwa państw WNP¹⁸. Osobno warto wspomnieć o kompleksowym przedstawieniu regionalnych aspektów polityki zagranicznej wspomnianej republiki w książce *Kazachstan – Uzbekistan. Rywalizacja o przywództwo w Azji Centralnej* autorstwa Aleksandry Zamarajewej¹⁹.

Wymienione opracowania, z uwagi na formę (artykuł lub rozdział w monografii) czy też zakres tematyczny, w ograniczonym stopniu podejmowały temat stosunków uzbecko-rosyjskich. Tymczasem relacje państw regionu z dotychczasowym hegemonem wiele mówią o ewolucji systemu międzynarodowego po zakończeniu zimnej wojny. Atrakcyjność badawczą tamtejszych republik z perspektywy stosunków międzynarodowych sygnalizuje już ich geografia polityczna (zob. aneks nr 1). Rozległość terytorialna Kazachstanu sprawiła, iż kraj ten niejako odgrodził pozostałe cztery republiki: Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan oraz Uzbekistan od Federacji Rosyjskiej. Kazachstańska „strefa buforowa” nie wyeliminowała jednak całkowicie wpływów rosyjskich. Zmusiła natomiast przywódców nowych państw do spojrzenia na bliższych geograficznie sąsiadów: przedstawicieli niespokojnego świata islamskiego (Afganistan, Iran) oraz odradzające się ekonomicznie i politycznie Chiny. Osłabienie i oddalenie Rosji otworzyło ponadto pole rywalizacji o zajęcie pozycji dominującej w regionie, co skutkowało zmaganiem pomiędzy najsilniejszymi graczami w Azji Centralnej: Uzbekistanem i Kazachstanem. Sprzyjało to wreszcie poszukiwaniu innych niż Moskwa punktów oparcia na arenie międzynarodowej, co w największym stopniu starał się wykorzystać Uzbekistan.

Niniejsza praca jest próbą zmierzenia się z problematyką stosunków międzynarodowych w Azji Centralnej, przedstawioną poprzez analizę zjawiska szczegółowego: polityki zagranicznej Republiki Uzbekistanu wobec Rosji w latach 1991-2013. Wybór Uzbekistanu i jego międzynarodowych motywacji jako przed-

---

Uzbekistanu oraz współpracy z agendami ONZ w dziele zwalczania przestępczości zorganizowanej. Tadeusz Bodio podkreśla we wstępie do książki, iż w toku pracy nad nią pojawiły się pewne trudności ze strony partnerów uzbeckich, dotyczące między innymi selekcji zawartej w publikacji tematyki politycznej. Prawdopodobnie to z tego powodu odnosi się wrażenie, że część pracy dotycząca polityki zagranicznej Uzbekistanu mogłaby ulec wzbogaceniu. Zob. T. Bodio, *Wprowadzenie. Daleki – bliski Uzbekistan*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 15.

¹⁷ A. Eberhardt, *Polityka zagraniczna Republiki Uzbekistanu (1991-2003)*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2003, nr 6 (16), s. 121-148.

¹⁸ M. Sajnog, *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Uzbekistanu*, [w:] *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa...*, s. 249-274.

¹⁹ A. Zamarajewa, *Kazachstan – Uzbekistan. Rywalizacja o przywództwo w Azji Centralnej*, Pułtusk 2007.

miotu rozważań nie jest przypadkowy. Kraj ten jest zdecydowanie najludniejszym spośród pięciu państw powstałych w 1991 roku w postsowieckiej Azji Centralnej²⁰, ponadto jest korzystnie usytuowany pod względem geopolitycznym: jako jedyny graniczy ze wszystkimi pozostałymi republikami regionu, pozostając zarazem w oddaleniu od granic rosyjskich. Potencjał demograficzny oraz usytuowanie w „sercu” wspomnianego terytorium czynią z Uzbekistanu kluczowy element wszelkich działań międzynarodowych podejmowanych wobec tej przestrzeni. Ponadto dają władzom tej republiki podstawy do prowadzenia aktywnej i, co ważniejsze, asertywnej polityki zagranicznej wobec Rosji, która strzeże swych przywódczych uprawnień na obszarze postsowieckim. Prześledzenie poczynąń uzbeckiej dyplomacji względem silniejszego partnera pozwala zweryfikować zdolność tego kraju do samodzielnej kreacji na arenie międzynarodowej. Analiza wspomnianego procesu daje również podstawy do określenia, w jakim stopniu Moskwa władna była utrzymać swą dominację w Azji Centralnej.

Analiza polityki zagranicznej Uzbekistanu wobec Rosji prowadzona jest w oparciu o następujące materiały źródłowe: akty prawne (w tym zwłaszcza umowy dwustronne, których sygnatariuszami były Rosja oraz Uzbekistan); koncepcje polityki zagranicznej Rosji; oficjalne wypowiedzi i wystąpienia polityków uzbeckich oraz rosyjskich, w tym wystąpienia o charakterze programowym (co dotyczy zwłaszcza Uzbekistanu, gdzie aż do 2012 roku nie została uchwalona żadna oficjalna koncepcja polityki zagranicznej). W procesie badawczym pomocne są również opracowania eksperckie i źródła historyczne, prezentujące ewolucję stosunków uzbecko-rosyjskich, materiały statystyczne, publikacje prasowe oraz doniesienia mediów elektronicznych.

Podstawy teoretyczne

Podejmując zagadnienie polityki zagranicznej poszczególnych państw, badacz nieodwrotnie wkracza na obszar nauki o stosunkach międzynarodowych, a konkretnie teorii wyjaśniających w ramach owej dyscypliny przemiany dokonujące się w polityce międzynarodowej. Skierowanie uwagi na Rosję i Uzbekistan – dwa państwa powstałe w 1991 roku na gruzach Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich – skłania do przyjęcia paradygmatu realistycznego jako najbardziej atrakcyjnego w tym przypadku podejścia eksplanacyjnego. Realistyczna wizja świata zakłada bowiem dominację państwa jako „najważniejszego i podstawowego uczestnika stosunków międzynarodowych”²¹, przedkładającego własne

²⁰ *Uzbekistan. Przewodnik dla przedsiębiorców*, oprac. i red. A. Naruniec, H. Borko, P. Gębski, Warszawa 2005, s. 13.

²¹ T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe. Teorie, systemy, uczestnicy*, Wrocław 2000, s. 59, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 2161.

interesy i cele ponad wartości uniwersalne czy prawo międzynarodowe²². Nie ulega wątpliwości, iż Rosja i Uzbekistan prowadzą od ponad dwudziestu lat taką właśnie – egoistyczną i ukierunkowaną na wzmocnienie suwerenności wewnętrznej i zewnętrznej – politykę.

Erozja bloku państw socjalistycznych, a następnie rozpad mocarstwa komunistycznego w krótkim czasie „unieważniły” tezę o „dwubiegunowości” świata: tezę, za pomocą której wyjaśniane były nieomal wszystkie konflikty na różnych kontynentach po zakończeniu II wojny światowej. Dotychczasowe przekonanie o trwałości podziału świata na dwa rywalizujące między sobą systemy ideologiczne zastąpiła niepewność co do przyszłego kierunku rozwoju stosunków międzynarodowych. Jedną z koncepcji, która tłumaczy przemiany w stosunkach międzynarodowych po rozpadzie świata bipolarnego, jest wizja systemu jedno-wielobiegunowego, zaprezentowana przez Samuela P. Huntingtona w esej *The Lonely Superpower*, który ukazał się na łamach czasopisma „Foreign Affairs” wiosną 1999 roku²³.

Zdaniem amerykańskiego politologa we współczesnym świecie „istnieje już tylko jedno *supermocarstwo*”, którym są Stany Zjednoczone Ameryki Północnej (USA)²⁴. Nie znaczy to jednak, iż świat stał się jednobiegunowy, takowy bowiem powinien „składać się z jednego supermocarstwa i wielu *państw o mniejszej sile*, nie powinno w nim być natomiast żadnych znaczących *mocarstw regionalnych*”²⁵. Postzimnowojenna polityka międzynarodowa prowadzona jest, zdaniem Huntingtona, w ramach tzw. systemu jedno-wielobiegunowego, w którym występuje jedno *supermocarstwo* oraz kilka *mocarstw regionalnych*. Do tych ostatnich zalicza on Chiny i Japonię w Azji Wschodniej, Francję i Niemcy w Europie, Rosję w Eurazji, Indie w Azji Południowej, Iran na Bliskim Wschodzie, Brazylię w Ameryce Łacińskiej oraz RPA i Nigerię w Afryce. USA dominują w skali ogólnoświatowej w każdej kategorii siły: ekonomicznej, militarnej, dyplomatycznej, ideologicznej, technologicznej oraz kulturowej, mając zarazem potencjalne możliwości i zasoby, by promować swoje interesy we wszystkich zakątkach świata. Na drugim biegunie znajdują się wspomniane *mocarstwa regionalne*. Dominują one we własnym regionie, jednak nie mają takiej jak Stany Zjednoczone możliwości realizacji własnych interesów w skali globalnej. Trzeci poziom państw, o którym wspomina Samuel Huntington, to państwa określane mianem *sił drugiego rzędu*²⁶.

²² T. Łoś-Nowak, *op. cit.*, s. 65.

²³ S. P. Huntington, *The Lonely Superpower*, „Foreign Affairs” 1999, nr 2 (78), s. 35-49, [on-line:] <http://dx.doi.org/10.2307/20049207>.

²⁴ *Ibidem*, s. 35. Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszelkie tłumaczenia dokonane są przez autora pracy. Słowo zaznaczone w cytacie kursywą w tekście oryginalnym określane jest jako *superpower*.

²⁵ *Ibidem*. Słowa zaznaczone w cytacie kursywą w tekście oryginalnym określane są kolejno jako: *minor powers* i *major powers*.

²⁶ W oryginale: *secondary regional powers*. Zob. tamże. Określenie polskie stosowane za: J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007, s. 189.

Pozostają one zazwyczaj w konflikcie z silniejszymi od nich *moocarstwami regionalnymi*. Wśród nich autor koncepcji świata jedno-wielobiegunowego wymienia m.in. Wielką Brytanię w opozycji do Francji i Niemiec w Europie, Ukrainę w relacji do Rosji w postsowieckiej Eurazji czy Pakistan wobec Indii w Azji Południowej²⁷.

Struktura systemu międzynarodowego sprawia, w przekonaniu wspomnianego autora, iż Stany Zjednoczone mają napięte relacje z *moocarstwami regionalnymi*. Dla państw – *siłą drugiego rzędu* współpraca z USA jest z kolei korzystna i ma na celu osłabienie roli *moocarstw regionalnych* w ich strefach wpływów. Zatem będą one raczej skłonne przystać na ingerencję *supermoocarstwa* podczas konfliktów w różnych regionach świata i zarazem pozostaną niechętne do wchodzenia w ewentualne koalicje (projektowane przez *moocarstwa regionalne*) skierowane przeciwko Stanom Zjednoczonym²⁸.

Wydaje się, iż propozycja Samuela Huntingtona w największym stopniu koresponduje z charakterem przemian na obszarze postsowieckim. W myśl owej koncepcji na terenie byłego Związku Sowieckiego dominuje Rosja jako *moocarstwo regionalne*. Stany Zjednoczone, zainteresowane rozszerzeniem swojej obecności w Eurazji, wchodzi tym samym w konflikt z Federacją Rosyjską. W odniesieniu do owej rywalizacji państwem – *siłą drugiego rzędu* jest wspomniana przez amerykańskiego politologa Ukraina, pragnąca zachować jak najdalej idącą niezależność od regionalnego hegemonu. Wydaje się, iż w kontekście postępującej regionalizacji przestrzeni postsowieckiej podobną rolę – na obszarze Azji Centralnej – pragnie odgrywać Uzbekistan, który od początku swojej niepodległości konsekwentnie ponawia wysiłki na rzecz wydostania się z rosyjskiej strefy wpływów. Asertywnej polityce Taszkentu względem Moskwy towarzyszą zarazem poszukiwania możliwości współpracy z Waszyngtonem.

Powyższy schemat znajdował wielokrotnie potwierdzenie w ewolucji stosunków uzbecko-rosyjskich. Najlepiej ilustrują go decyzje podejmowane przez władze w Taszkencie na przestrzeni lat 1999-2001. W kwietniu 1999 roku Uzbekistan, wbrew Rosji, opuścił grono sygnatariuszy podpisanego siedem lat wcześniej Układu o bezpieczeństwie zbiorowym WNP, gwarantującego wzajemną pomoc państw postsowieckich na wypadek ataku z zewnątrz²⁹. Równolegle podjął wysiłki na rzecz zbliżenia ze Stanami Zjednoczonymi: utworzył własne przedstawicielstwo przy siedzibie NATO w Brukseli³⁰, przystąpił także do postrzeganego jako proamerykańskie forum konsultacyjnego GUAM, zmierzającego do stworzenia alternatywnych – wobec biegnących przez Rosję – szlaków transportowych na

²⁷ S. P. Huntington, *op. cit.*, s. 36.

²⁸ *Ibidem*, s. 46-47.

²⁹ *Wspólnota Niepodległych Państw*, „Wiadomości OSW” 1999, nr 65, s. 5.

³⁰ *Uzbekistan występuje z Układu o bezpieczeństwie zbiorowym WNP*, „Wiadomości OSW” 1999, nr 67, s. 5.

terenie byłego ZSRS³¹. W dwa lata później Uzbekistan podjął jeszcze ściślejszą współpracę z USA, wchodząc w skład „koalicji antyterrorystycznej”. Udzielił wówczas zdecydowanej pomocy Stanom Zjednoczonym w ramach operacji przeciwko Talibom w Afganistanie, wyrażając zgodę na utworzenie amerykańskiej bazy wojennej na własnym terytorium³². Co istotne, o założenie podobnej bazy na obszarze Uzbekistan wcześniej bezskutecznie zabiegała Rosja.

***

Charakteryzując wysiłki władz uzbeckich zmierzające do wydostania się spod rosyjskiej dominacji, nie sposób pominąć zjawiska stref wpływów, zaprezentowanego między innymi przez Jolantę Bryłę, autorkę pracy *Strefy wpływów w stosunkach międzynarodowych*³³. Badaczka wskazuje na dwa komponenty owego pojęcia:

(...) strefę, pojmowaną w kategoriach przestrzennych jako obszar, terytorium; oraz wpływy – rozumiane w uproszczeniu jako oddziaływanie na jednostki (podmioty) polityczne (państwa) położone na danym obszarze w taki sposób, by osiągnąć zamierzony cel³⁴.

Autorka analizuje co prawda występowanie tego zjawiska w okresie zimnej wojny, przekonuje jednak, iż zakończenie rywalizacji w ramach systemu dwubiegunowego niewiele zmieniło w tej materii. Jej zdaniem „w każdej epoce w systemie międzynarodowym wyłania się hierarchia państw wg kryterium siły i zasięgu oraz intensywności wpływów”, co prowadzi do zjawiska „podporządkowywania państw o mniejszym potencjale siły tym, które dysponują większymi jej zasobami”³⁵, a zatem do powstania stref wpływów. Te ostatnie charakteryzują się trwałością, zaś „państwa praktykujące tę politykę cechuje umiejętność dostosowywania jej do zmieniających się okoliczności”³⁶. Z drugiej strony podział na strefy wpływów stanowił od zawsze narzędzie „regulacji stosunków pomiędzy najsilniejszymi państwami w systemie międzynarodowym i odzwierciedlał każdorazowo aktualny układ (rozkład) sił”³⁷. Wy pł ywa z tego wniosek, iż modyfikacja wspomnianego rozkładu sił musi niejako automatycznie spowodować ponowną dystrybucję wpływów na świecie i wyznaczenie nowych granic stref wpływów³⁸.

³¹ GUAM, „Wiadomości OSW” 1999, nr 78, s. 5.

³² Sojusz uzbecko-amerykański, „Tydzień na Wschodzie” 2001, nr 36 (243), s. 15-16.

³³ J. Bryła, *Strefy wpływów w stosunkach międzynarodowych. Aspekty teoretyczne i praktyczne na przykładzie supermocarstw*, Poznań 2002.

³⁴ *Ibidem*, s. 5.

³⁵ *Ibidem*, s. 344.

³⁶ *Ibidem*, s. 172.

³⁷ *Ibidem*, s. 8.

³⁸ *Ibidem*.

Powyższe spostrzeżenia wydają się korespondować z ewolucją sytuacji politycznej na obszarze postsowieckim. Rozpad bloku socjalistycznego, a następnie samego ZSRS pociągnęły za sobą zmianę układu sił na świecie – co wymusiło nowe rozgraniczenie stref wpływów. Federacja Rosyjska jako kontynuatorka Związku Sowieckiego podjęła, pomimo poważnego osłabienia politycznego i gospodarczego, wysiłek utrzymania pozycji hegemonicznej względem swojego najbliższego otoczenia międzynarodowego. Miejsce państw Europy Środkowo-Wschodniej (pełniących do 1989 roku rolę satelitów ZSRS) miały zająć w rosyjskiej strefie wpływów republiki skupione w WNP – w tym Uzbekistan.

Sytuacja zmiany – również zmiany układu sił w systemie międzynarodowym – jest procesem dynamicznym, w którym aktywność wykazują nie tylko podmioty wywierające wpływ, ale także te, które ten wpływ odczuwają. Te ostatnie najczęściej zmierzają do uzyskania jak największego stopnia niezależności względem hegemonu. Odnosząc się do potencjalnych możliwości opuszczenia przez Uzbekistan rosyjskiej strefy wpływów, warto przypomnieć opublikowaną w 1969 roku przez amerykańskiego historyka Donalda Kagana pracę pt. *The Outbreak of the Peloponnesian War*. W książce tej, podejmującej temat wojny peloponeskiej, autor wprowadza typologię relacji między mocarstwami a państwami podporządkowanymi w ramach stref wpływów. Jego zdaniem:

Sojusznicy Sparty nie byli traktowani jednolicie. Możemy rozróżnić trzy kategorie sojuszników (...). Pierwsza obejmuje małe państwa, stosunkowo słabe i położone na tyle blisko Sparty, by łatwo je podporządkować i utrzymać w ryzach. (...) Na drugą kategorię składają się państwa silniejsze, bardziej odległe lub jedno i drugie, ale nie tak silne lub odległe, by uniknąć kary. (...) Gdy Sparta była silna – mogła i żądała od nich posłuszeństwa; gdy była słaba lub zaabsorbowana czym innym – mogły one działać po swojemu, atakować sąsiadów, którzy mogli być też stowarzyszeni ze Spartą, przyjmować demokratyczne konstytucje, a nawet zawierać sojusze z innymi państwami nieprzyjawnymi wobec Sparty. Taka niezależność zawsze była tymczasowa i czasem kosztowna. Trzecia kategoria składa się z państw tak odległych lub tak potężnych, że ich niezależność była rzadko naruszana i których polityka zagraniczna była rzadko podporządkowana interesom Sparty. Tylko Korynt i Teby należały do tej grupy³⁹.

Amerykański autor sugeruje zatem, iż warunkiem uzyskania czy też utrzymania niezależności od mocarstwa jest bądź wyraźne oddalenie od jego granic, bądź osiągnięcie niezbędnego poziomu potęgi. Ta ostatnia w literaturze przedmiotu charakteryzowana jest z kolei jako element, który umożliwia jednemu państwu „wywieranie znaczącego wpływu na innych uczestników stosunków międzynarodowych”, sprzyjający „takiemu oddziaływaniu na inne państwa, by

---

³⁹ D. Kagan, *The Outbreak of the Peloponnesian War*, Ithaca 1969, s. 21-22, cyt. za: J. Bryła, *op. cit.*, s. 137.

robiły to, czego z własnej woli nie zrobiłyby”⁴⁰. Potęgę można zdefiniować jako miarę „relatywnych możliwości wojskowych, ekonomicznych, przemysłowych, technologicznych i organizacyjnych”⁴¹ państwa. Zdolność do oddziaływania na innych graczy jest tym większa, im bardziej wielowymiarowa jest potęga danego państwa (a zatem gdy łączy w sobie elementy potencjału wojskowego, politycznego i ekonomicznego). W sytuacji Uzbekistanu wielowymiarowość jego własnej potęgi rozumiana jest jako zdolność do prowadzenia w pełni niezależnej od Federacji Rosyjskiej polityki zagranicznej. Zasygnalizowane wcześniej przykłady asertywnego postępowania władz uzbeckich wobec silniejszego partnera wskazują, iż Taszkent dostrzegał możliwość osiągnięcia w stosunkach z Moskwą statusu podobnego do tego, jaki posiadały Korynt i Teby w ich relacjach ze Spartą.

***

Powyższe rozważania prowadzą do przekonania, iż aby wskazać realny efekt poczynąń Taszkentu względem Moskwy, należy zbadać „potęgę” Uzbekistanu, a zatem dokonać analizy czynników determinujących kształt jego polityki zagranicznej. W ślad za Wojciechem Kosteckim można przyjąć, iż polityka zagraniczna to „proces formułowania i realizacji interesów narodowo-państwowych w stosunku do innych państw i uczestników systemu międzynarodowego”⁴². Warto dodać za Beatą Molo, iż państwo urzeczywistnia owe interesy nie tylko „w stosunku do innych państw”, ale również „z innymi państwami”, a nawet „przeciwko innym państwom”⁴³.

Z przytoczonej powyżej definicji wynika, iż polityka zagraniczna każdego państwa jest ściśle powiązana z jego polityką wewnętrzną. Organy państwa podejmują wysiłek realizacji interesów i celów na zewnątrz organizmu państwowego, muszą natomiast uwzględniać tak zwane interesy narodowe, czyli „żywotne interesy ułożone hierarchicznie, według przyjętego systemu wartości”⁴⁴. W rzeczywistości jednak te ostatnie stanowią najczęściej odzwierciedlenie potrzeb określonych grup wewnątrzpaństwowych, posiadających największy wpływ na uformowanie się elity politycznej i władzy wykonawczej w państwie⁴⁵.

Wojciech Kostecki zwraca uwagę, iż:

Z punktu widzenia określania treści polityki zagranicznej uzasadnione jest wydzielenie następujących poziomów analitycznych: poziomu „międzynarodowego”, na którym

⁴⁰ J. Bryła, *op. cit.*, s. 184.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² W. Kostecki, *Polityka zagraniczna. Teoretyczne podstawy badań*, Warszawa 1988, s. 52.

⁴³ B. Molo, *Podstawowe pojęcia i kategorie międzynarodowych stosunków politycznych*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. E. Cziomer, Kraków 2008, s. 27.

⁴⁴ E. Cziomer, *Polityka zagraniczna państwa*, [w:] E. Cziomer, L.W. Zyblikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa–Kraków 2001, s. 106.

⁴⁵ *Ibidem*.

polityka zagraniczna interpretowana jest jako reakcja na środowisko zewnętrzne, zwłaszcza na stan równowagi lub jej braku (klasyczna teoria *balance of power*); poziomu „państwowego” – i wówczas politykę zagraniczną traktuje się jako rezultat krajowego, wewnętrznego spłotu określonych czynników, społecznych potrzeb, ideologicznych wartości; poziomu „decyzyjnego”, gdy politykę zagraniczną ujmuje się jako określanie celów, wybieranie kierunków działania i koncentruje uwagę na motywacjach i percepcji⁴⁶.

Owe poziomy analizy stają się istotne, gdy stawiane jest pytanie o siły sprawcze działania państw w środowisku międzynarodowym, czyli tzw. wyznaczniki polityki zagranicznej. W polskiej literaturze naukowej stosowane są w tym kontekście różne określenia. Ryszard Zięba postuluje używanie zwrotu „uwarunkowania”, jako pojęcia najszerzego, obejmującego zarówno czynniki warunkujące, jak i czynniki sprawcze (określające) polityki zagranicznej⁴⁷. Janusz Stefanowicz i Michał Dobroczyński używają pojęć: „determinanty”, „przesłanki” oraz „czynniki”⁴⁸. Ziemowit Jacek Pietraś proponuje natomiast określenie „wyznaczniki”⁴⁹, definiując je jako „system wzajemnie warunkujących się przesłanek, powodujących określony skutek i wystarczających, aby dany skutek nastąpił”⁵⁰. Takie rozumienie owego terminu znajduje zastosowanie w niniejszej pracy, niemniej jednak nie oznacza to, że określenie „wyznaczniki” będzie tu przywoływane jako jedyne. Wydaje się, iż niezależnie od jego rozpowszechnienia w polskiej literaturze przedmiotu⁵¹ można w toku badań wykorzystywać również pozostałe sformułowania – „czynniki”, „uwarunkowania”, „determinanty” – posługując się nimi jako synonimami zdefiniowanych powyżej „wyznaczników”.

W podejściu badaczy europejskich⁵² (w tym również i polskich) dominuje ogólny podział wyznaczników polityki zagranicznej na:

- obiektywne, czyli zmienne niezależne od wartościowania dokonywanego przez decydentów i działające obiektywnie, a więc zupełnie niezależnie od stanu ich działalności;

⁴⁶ W. Kostecki, *op. cit.*, s. 55.

⁴⁷ R. Zięba, *Uwarunkowania polityki zagranicznej państwa*, [w:] *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, red. nauk. idem, Toruń 2004, s. 17.

⁴⁸ M. Dobroczyński, J. Stefanowicz, *Polityka zagraniczna*, Warszawa 1984, s. 9-12.

⁴⁹ Z. J. Pietraś, *Polityka zagraniczna państwa*, [w:] *Współczesne stosunki międzynarodowe*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 1995, s. 55.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Na powszechność użycia terminu „wyznaczniki” w polskich publikacjach zwraca uwagę Erhard Cziomer. Zob. E. Cziomer, *Polityka zagraniczna...*, s. 108.

⁵² W odróżnieniu od europejskiej literatury przedmiotu, w nauce amerykańskiej najbardziej rozpowszechniony podział wyznaczników, przyjęty za Haroldem i Margeret Sprout, opiera się na wyodrębnieniu sfery psychologicznej (percepcji, wyobrażeń, ocen i oczekiwań) i sfery operacyjnej (rzeczywistości). Por. R. Zięba, *op. cit.*, s. 18.

- subiektywne, czyli zmienne zależne od systemu wyznaczników obiektywnych, ale odzwierciedlające stan percepcji ośrodka podejmowania decyzji politycznych;
- wewnętrzne, które odzwierciedlają system wewnątrzpaństwowych interesów społecznych w stosunku do międzynarodowego środowiska państwa, a szczególnie jego rację stanu;
- zewnętrzne, odzwierciedlające wpływ międzynarodowego środowiska państwa na jego politykę zagraniczną⁵³.

Zdaniem E. Cziomera: „wyznaczniki obiektywne i subiektywne występują zarówno w aspekcie wewnętrznym, jak i międzynarodowym”⁵⁴, a że są ze sobą ściśle powiązane, zatem przy analizie polityki zagranicznej państwa należy uwzględniać je łącznie. Z drugiej strony scharakteryzowane poniżej wyznaczniki mają charakter typowy, podczas gdy każdy z nich „może przybierać szczegółową konkretyzację w odniesieniu do poszczególnych państw”⁵⁵.

Wśród obiektywnych wyznaczników wewnętrznych polityki zagranicznej wymienia się jako najważniejsze: środowisko geograficzne państwa, potencjał demograficzny, potencjał ekonomiczny oraz system polityczny ukształtowany w danym państwie.

Jakkolwiek teorie odwołujące się do determinizmu geograficznego, popularne zwłaszcza na przełomie XIX i XX wieku, przeceniały wpływ środowiska geograficznego danego państwa na jego politykę⁵⁶, wciąż uważa się, iż obszar, rzeźba terenu, klimat, fauna i flora, a zwłaszcza zasoby naturalne mogą przesądzać nie tylko o polityce ekonomicznej, ale również o stosunkach zewnętrznych państw. Występowanie w całym regionie czy w pojedynczym państwie poważnych zasobów surowców energetycznych z reguły wzbudza zainteresowanie największych mocarstw i kształtuje ich politykę zagraniczną względem tego partnera, częstokroć dochodzi nawet do napięć i konfliktów międzynarodowych na tle surowcowym⁵⁷.

Potencjał ludnościowy ma także istotne znaczenie dla prowadzonej przez państwo polityki zagranicznej. Liczba ludności, przyrost naturalny, struktura wiekowa społeczeństwa czy obecność mniejszości narodowych i etnicznych to czynniki w sposób zauważalny wpływające na charakter stosunków danego kraju z sąsiadami. Dla jego dyplomacji chociażby obecność licznej mniejszości narodo-

⁵³ Z. J. Pietraś, *op. cit.*, s. 55.

⁵⁴ E. Cziomer, *Polityka zagraniczna...*, s. 108.

⁵⁵ R. Zięba, *op. cit.*, s. 21.

⁵⁶ Dotyczy to zwłaszcza koncepcji geopolitycznych tworzonych w krajach zachodnich, co najczęściej służyło uzasadnieniu ekspansji gospodarczej i politycznej prowadzącej do krwawych konfliktów. Jedną z nich była propozycja Karla Haushofera, założyciela szkoły geopolityki, rzutująca poważnie na hitlerowską ideę „przestrzeni życiowej”. Zob. E. Cziomer, *Polityka zagraniczna...*, s. 109.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 108-109.

wej może stanowić poważne wyzwanie w relacjach bilateralnych z państwem-ojczyzną owej mniejszości⁵⁸.

We współczesnych stosunkach międzynarodowych coraz większą rolę w określaniu pozycji państwa odgrywa jego potencjał ekonomiczny oraz naukowo-techniczny. Rozwinięta gospodarka, oparta na nowoczesnych technologiach, zdolna jest do konkutowania na światowych rynkach. Wymaga to jednak „dużej otwartości w stosunku do otoczenia zewnętrznego, ponieważ wszelkie metody autarkiczne prowadzą do zastoju, a w konsekwencji do izolacji (...)”⁵⁹.

Ryszard Zięba zauważa, że „z racji tego, iż państwo jest podmiotem prowadzącym politykę zagraniczną, bardzo ważne uwarunkowania dla tej polityki stwarza charakter i struktura jego systemu społeczno-politycznego”⁶⁰. W tym kontekście istotne znaczenie posiadają zwłaszcza: system organizacji organów państwowych, w tym mechanizm instytucjonalny polityki zagranicznej, struktura państwa (państwo unitarne lub federacyjne), zakres swobód i praw obywateli, funkcjonujące w państwie partie polityczne, grupy nacisku, elity polityczne oraz rola opinii publicznej. Wspomniany autor zwraca uwagę na to, iż:

W systemie demokratycznym szerokie kręgi społeczne mają wpływ na współokreślanie programów polityki zagranicznej, a także na kontrolę ich realizacji. Natomiast w państwach rządzonych autorytarnie przez wąskie grupy polityczne lub też przez oligarchie (np. wielkiego kapitału), polityka zagraniczna państwa nie reprezentuje interesów całego społeczeństwa; z reguły realizowana jest przez stronnictwo dobierane kadry i pozostaje poza kontrolą społeczną⁶¹.

Charakter systemu politycznego państwa może mieć zatem wpływ na przewidywalność jego polityki zagranicznej. Państwa autorytarnie rządzone z reguły ignorują normy prawa międzynarodowego⁶². Ponadto „wszelkie reżymy nie-demokratyczne i biurokratyczno-autorytarne prowadzą do jej [polityki zagranicznej – przyp. autora] nadmiernej centralizacji, a w konsekwencji także niskiej efektywności”⁶³. Nadmiernie optymistyczne jest jednak przekonanie zwolenników neoliberalnego nurtu w nauce o stosunkach międzynarodowych, iż „państwa demokratyczne nie walczą przeciwko sobie, a poszerzanie demokracji w systemach politycznych państw przyczynia się do budowania *demokratycznej strefy pokoju*”⁶⁴.

Spośród subiektywnych wyznaczników wewnętrznych polityki zagranicznej warto wymienić: percepcję środowiska międzynarodowego przez elity i społe-

⁵⁸ E. Cziomer, *Polityka zagraniczna...*, s. 109, Por. Z.J. Pietraś, *op. cit.*, s. 57.

⁵⁹ E. Cziomer, *Polityka zagraniczna...*, s. 110.

⁶⁰ R. Zięba, *op. cit.*, s. 24.

⁶¹ *Ibidem*, s. 25.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ E. Cziomer, *Polityka zagraniczna...*, s. 110.

⁶⁴ R. Zięba, *op. cit.*, s. 25.

czeństwo, formułowanie koncepcji, programów i wizji polityki zagranicznej, rolę wybitnych jednostek oraz jakoś służby zagranicznej.

Postrzeganie przez elity rządzące, media czy społeczeństwo danego państwa innych uczestników stosunków międzynarodowych jest uzależnione od wielu czynników, z których za najważniejsze można uznać: tradycję historyczną, poziom wykształcenia oraz dominujące w społeczeństwie ideologie i przekonania religijne. Niezwykle istotne są w tej materii doświadczenia historyczne, rzutujące na sposób rozumienia własnych interesów narodowych i państwowych. Tego typu motywacje, mające źródło w dotychczasowych relacjach własnego narodu czy państwa z innymi państwami, mogą utrudniać prowadzenie racjonalnej polityki zagranicznej (zwłaszcza jeśli wspomniane relacje były w przeszłości konfliktowe)⁶⁵.

Formułowanie wizji, koncepcji i programów polityki zagranicznej ma również znaczenie dla praktycznej jej realizacji. Jednakże koncepcja, czyli ogólny plan działania, zazwyczaj nie jest w pełni ujawniana, a w jej miejsce opinia publiczna poznaje doktrynę polityki zagranicznej, której konkretyzacją jest program określający kierunek, środki i metody działania polityki zagranicznej⁶⁶. Problematiczną dla państwa jest sytuacja tzw. „sporu o generalia”, czyli konfliktu sił politycznych narosłego wokół podstawowych celów i kierunków polityki zagranicznej⁶⁷. Wydaje się, iż taka sytuacja najczęściej zdarza się w państwach rządzonych autorytarnie, w których cyklicznie organizowane wybory nie umożliwiają redefiniowania podstawowych kierunków polityki, również zewnętrznej. Ryszard Zięba zwraca również uwagę, iż:

Koncepcje polityki zagranicznej stanowią bardzo ważne, najbliższe prowadzonej polityce, jej uwarunkowania subiektywne. Zmiany i ewolucja koncepcji, zwłaszcza tej uznawanej za obowiązującą, najszybciej znajdują odzwierciedlenie w decyzjach i działaniach państwa na arenie międzynarodowej⁶⁸.

Nie bez znaczenia dla realizacji polityki zagranicznej jest rola wybitnych jednostek (najczęściej szefów państw lub rządów czy też ministrów spraw zagranicznych) oraz jakoś i aktywność dyplomacji. Ważne jest, aby osoby te miały dostatecznie silną pozycję w strukturach państwowych i potrafiły do swojej wizji przekonać nie tylko większość parlamentarną, ale również społeczeństwo, i to w szerszej perspektywie czasowej⁶⁹.

Większość autorów podkreśla, że wśród obiektywnych wyznaczników zewnętrznych polityki zagranicznej najważniejsze znaczenie posiada ewolucja

⁶⁵ E. Zięba, *op. cit.*, s. 26-27.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 27.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 28.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ E. Cziomer, *Polityka zagraniczna...*, s. 111.

najbliższego otoczenia międzynarodowego państwa. Owa ewolucja rzutuje zwłaszcza na politykę państw małych lub słabych, uzależnionych w dużym stopniu od zmiennych konstelacji międzynarodowych. Wynika to z niewielkiej możliwości oddziaływania tych aktorów na innych uczestników stosunków międzynarodowych⁷⁰.

Innym obiektywnym wyznacznikiem zewnętrznym jest pozycja państwa w systemie stosunków i ról międzynarodowych. Państwo może zajmować w systemie miejsce centralne, kluczowe lub peryferyjne. Zależy to w szczególności od poziomu jego rozwoju ekonomicznego, chociaż istotna jest w tym kontekście także atrakcyjność ustrojowa oraz zdolność adaptacji do zmian⁷¹.

Ważnym wyznacznikiem relacji z innymi państwami pozostają struktura i zasięg umownych powiązań międzynarodowych. Tu podstawowe znaczenie mają traktaty, regulujące sprawy stosunków politycznych. Jak podkreśla E. Cziomer, wymaga to od państwa „umiejętności wynegocjowania przez jego dyplomację korzystnych umów dwu- i wielostronnych”⁷².

Wśród subiektywnych wyznaczników zewnętrznych polityki zagranicznej niewątpliwie najważniejsze to: percepcja międzynarodowa państwa i koncepcje polityki zagranicznej innych państw.

Postrzeganie danego państwa czy narodu przez innych uczestników stosunków międzynarodowych kształtuje się na podstawie obserwacji wszystkich innych uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych, w którym to procesie rodzi się wizerunek państwa. Z zagadnieniem percepcji danego państwa przez inne kraje wiąże się to, jakie oczekiwania i wymagania są mu stawiane przez partnerów zagranicznych⁷³.

Niezwyczajnie istotnym czynnikiem warunkującym politykę zagraniczną są koncepcje polityki zagranicznej innych państw. Zdobycie wiarygodnej informacji na powyższy temat umożliwia decydentom prawidłowe sformułowanie własnych interesów i celów politycznych. Zarazem zbyt duża subiektywność w ocenie zamierzeń innych państw często prowadzi do popełniania błędów w realizacji polityki zewnętrznej⁷⁴.

***

Przeprowadzona w pracy analiza polityki zagranicznej Uzbekistanu wobec Rosji dotyczy lat 1991-2013. Prowadzi ona do wyodrębnienia momentów kluczowych, w których następowała zmiana postawy dyplomacji uzbeckiej wobec Rosji, oraz do wskazania przyczyn tych zmian. Wspomniane badanie poprzedza analiza

⁷⁰ . Cziomer, *Polityka zagraniczna...*, s. 112.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ R. Zięba, *op. cit.*, s. 33.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 33-34.

najważniejszych z punktu widzenia tematyki pracy wyznaczników, wyrażonych w postaci następujących problemów badawczych:

1. charakter relacji uzbecko-rosyjskich w perspektywie historycznej (do momentu rozpadu Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich);
2. wpływ wyznaczników wewnętrznych (zwłaszcza środowiska geograficznego, potencjału demograficznego i ekonomicznego) na politykę zagraniczną Uzbekistanu;
3. rola prezydenta Islama Karimowa oraz wpływ ukształtowanego pod jego wpływem reżimu politycznego Uzbekistanu na charakter tamtejszej polityki zagranicznej;
4. znaczenie uzbeckiej percepcji środowiska międzynarodowego dla omawianego tematu, zwłaszcza oddziaływanie uwarunkowanego historycznie postrzegania Rosji przez elity Uzbekistanu;
5. ewolucja najbliższego otoczenia międzynarodowego Uzbekistanu i jej oddziaływanie na politykę zagraniczną Taszkontu;
6. zmiany rosyjskiej koncepcji polityki zagranicznej względem przestrzeni byłego Związku Sowieckiego oraz polityka Moskwy względem własnej strefy wpływów (zwłaszcza polityka Federacji Rosyjskiej na obszarze Azji Centralnej).

Praca składa się z czterech rozdziałów. Rozdział pierwszy ukazuje ewolucję stosunków uzbecko-rosyjskich do momentu rozpadu Związku Sowieckiego w 1991 roku. Pozwala on zaznaczyć się z efektami przyłączenia ziem uzbeckich do Imperium Rosyjskiego w drugiej połowie XIX stulecia oraz późniejszego włączenia tego terytorium w skład Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich. Istotną składową tej części pracy jest ukazanie ewolucji stosunku elit oraz społeczeństwa uzbeckiego do dominujących nad nimi władz rosyjskich (sowieckich). W rozdziale tym wykorzystany jest zatem model analizy historycznej procesualnej, pozwalającej na uchwycenie momentów kluczowych, w których dochodzi do zmiany na gruncie badanego zjawiska. Owe momenty kluczowe układają się w proces, w danym wypadku proces ewolucji wzajemnych relacji uzbecko-rosyjskich⁷⁵.

W rozdziale drugim analizowane są wyznaczniki wewnętrzne polityki zagranicznej Uzbekistanu: środowisko geograficzne współczesnego Uzbekistanu, jego potencjał demograficzny, ekonomiczny i militarny, a także charakter systemu politycznego tego państwa. Istotą tego rozdziału jest nie tylko ukazanie Uzbekistanu jako organizmu państwowego, ale również zasygnalizowanie znaczenia wymienionych wyżej wyznaczników dla realizowanej przez władze w Taszkenecie polityki zagranicznej. Uzupełnieniem tej części pracy jest analiza koncepcji polityki zagranicznej Uzbekistanu. Pomaga ona w określeniu najważniejszych celów, jakie zostały postawione przed dyplomacją uzbecką w kontekście relacji

---

⁷⁵ B. Sajduk, *Tradycyjne metody analizy polityki zagranicznej*, [w:] *Podmiotowość geopolityczna. Studia nad polską polityką zagraniczną*, red. nauk. K. Szczerski, Warszawa 2009, s. 63 (tabela 2).

z Federacją Rosyjską. W rozdziale drugim znajduje zastosowanie metoda analizy porównawczej, pozwalającej na zestawienie potencjału: geopolitycznego, demograficznego, gospodarczego czy militarnego różnych uczestników stosunków międzynarodowych⁷⁶ (w danym przypadku Uzbekistanu i Rosji).

Rozdział trzeci poświęcony jest charakterystyce wyznaczników zewnętrznych polityki zagranicznej Uzbekistanu. Głównym przedmiotem uwagi jest w nim ewolucja najbliższego otoczenia międzynarodowego tego państwa: przemiany dokonujące się w jego najbliższym sąsiedztwie oraz wzrost zainteresowania regionem Azji Centralnej ze strony innych krajów, w tym największych mocarstw. Z uwagi na temat pracy rozdział ten w sposób szczególny uwzględnia znaczenie takich czynników, jak ewolucja rosyjskich koncepcji polityki zagranicznej po 1991 roku oraz wzrost aktywności Federacji Rosyjskiej wobec obszaru postsowieckiego. Działania analityczne w tej części pracy dokonywane są z poziomu systemu. Umożliwia to ustalenie „wpływu cech struktury na analizowany podmiot oraz relacje łączące elementy systemu”⁷⁷. Jest to zatem próba odpowiedzi na pytanie, jak radykalna przebudowa układu międzynarodowego po 1991 roku wpłynęła na ewolucję polityczną w najbliższym sąsiedztwie Uzbekistanu oraz jego postępowanie wobec tych przemian.

Ostatni, czwarty rozdział poświęcony jest ukazaniu ogólnej dynamiki polityki zagranicznej Uzbekistanu wobec Rosji w minionym dwudziestoleciu. Poczynania dyplomacji uzbeckiej względem Rosji zaprezentowane są zarówno w wymiarze stosunków dwu-, jak i wielostronnych. Wspomniane rozważania dotyczą współpracy i konfrontacji na poziomie politycznym, gospodarczym, wojskowym, a także w sferze bezpieczeństwa. Efektem prowadzonych w tym rozdziale badań jest wskazanie momentów kluczowych, w których następowały zmiany postawy Uzbekistanu wobec Moskwy, następnie zaś uchwycenie przyczyn prowadzących do owych zmian. Podstawową metodą zastosowaną w tym rozdziale jest analiza sytuacyjna, czyli badanie procesu decyzyjnego w kontekście obiektywnym i subiektywnym, a zatem z uwzględnieniem otoczenia systemu decyzyjnego. Zaletą powyższego podejścia jest to, iż wykorzystując modele decyzyjne, uzupełnia ono oparte na nich wyjaśnianie racjonalne wyjaśnieniem przyczynowym⁷⁸. Sytuacja polityczna rozumiana jest w tej metodzie, propagowanej przez Artura Bodnara i jego współpracowników, jako „zbiór uwarunkowań działania różnych podmiotów polityki”⁷⁹.

---

⁷⁶ B. Sajduk, *op. cit.*

⁷⁷ *Ibidem*, s. 64.

⁷⁸ B. Krauz-Mozer, W. Szostak, *Teoria polityki. Podstawy metodologiczne politologii empirycznej*, Kraków 1993, s. 96, *Skrypty Uczelnie / Uniwersytet Jagielloński. Instytut Nauk Politycznych*, nr 681.

⁷⁹ *Ibidem*.

Podstawowe pojęcia

Podjęcie tematyki polityki zagranicznej Uzbekistanu wobec Rosji oznacza wejście na pole rozważań dotyczących obszaru postsowieckiego. Przez „obszar postsowiecki” rozumiana jest w pracy przestrzeń, którą do 1991 roku zajmował Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich, a na której po jego rozpadzie powstały formalnie niepodległe republiki, z wyłączeniem jednak trzech państw „bałtyckich”: Litwy, Łotwy i Estonii, które po 1991 roku zajęły zdecydowanie prozachodnie stanowisko, angażując się w integrację ze strukturami NATO oraz Unii Europejskiej⁸⁰. „Obszar postsowiecki” zyskał swój instytucjonalny wymiar w postaci Wspólnoty Niepodległych Państw⁸¹. Równolegle posiada on także wymiar psychologiczny. Rosja traktuje to terytorium jako „bliską zagranicę” (*ближнее зарубежье*), czyli „krąg sąsiedzki” i „najważniejszy punkt odniesienia dla elit politycznych, jak i społeczeństwa”. Wyjątkowe postrzeganie tego obszaru przez Rosję ściśle powiązane jest ze wspólnymi doświadczeniami historycznymi, zwłaszcza okresem współtworzenia Związku Sowieckiego⁸². Warto jednak dodać, iż w percepcji Rosjan również republiki bałtyckie stanowią część „bliskiej zagranicy”⁸³.

Osobnym zagadnieniem jest natomiast terminologiczny podział przestrzeni byłego Związku Sowieckiego na mniejsze regiony. We współczesnej politologii region obejmujący pięć republik: Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan oraz Uzbekistan, określany jest najczęściej przy pomocy terminu „Azja Centralna”⁸⁴. Równolegle jednak do wspomnianego określenia stosowane jest w literaturze przedmiotu pojęcie „Azja Środkowa”. Historycznie zaś niezwykle często używano sformułowania „Azja Środkowa i Kazachstan”, charakterystycz-

---

⁸⁰ Por. J. Diec, *op. cit.*, s. 16-17.

⁸¹ Warto jednak zaznaczyć, iż nie wszystkie kraje pozostawały członkami Wspólnoty przez cały opisywany w pracy okres. Azerbejdżan przystąpił do WNP dopiero w 1993 roku, Gruzja była członkiem Wspólnoty w latach 1993-2009. Z kolei Turkmenistan od 2005 roku pozostaje jedynie członkiem stowarzyszonym, natomiast Ukraina, uczestnicząc w pracach organów WNP, nie jest jej członkiem *de iure* – jak dotąd nie ratyfikowała bowiem Statutu tej organizacji. Zob. Е.И. Пивовар, *Постсоветское пространство. Альтернативы интеграции. Исторический очерк*, Санкт-Петербург 2010, s. 16-30.

⁸² Zob. S. Bieleń, *Powrót Rosji do gry wielkomocarstwowej*, [w:] *Rosja w okresie prezydentury Władimira Putina*, red. A. Stępień-Kuczyńska, S. Bieleń, Toruń 2008, s. 230.

⁸³ Termin ten został spopularyzowany w 1992 roku przez Andrieja Kozyriewa. Rosyjski minister spraw zagranicznych, powołując się na wspólnotę historyczną, kładł wówczas nacisk na prawa mniejszości rosyjskiej, zamieszkującej zwłaszcza Łotwę i Estonię. Zob. А. Трухан, *Время идти на запад, но на наших условиях*, „Коммерсантъ” 1992, nr 1 (154), [on-line:] <http://www.kommersant.ru/doc/25748/print>, dostęp: 30 XII 2012.

⁸⁴ Zob. A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa 2008, s. 25, *Współczesna Azja Centralna*.

nego zwłaszcza dla rosyjskiego obszaru językowego, oraz nazwy „Turkiestan”, etymologicznie odnoszącej się do języka perskiego.

Edward Tryjarski wskazuje w pracy *In confinibus Turcarum* na problemy, jakie powstają przy stosowaniu różnych określeń w odniesieniu do regionu pozostającego w polu zainteresowania autora. Zdaniem Tryjarskiego w języku polskim termin „środkowa” oznacza tyle co „centralna”⁸⁵. W odniesieniu do Azji Centralnej/Środkowej w polskiej historiografii funkcjonowało początkowo określenie Azja Centralna, zastosowane w XIX wieku przez Ferdinanda von Richthofena dla oznaczenia obszarów bezodpływowych Azji, niemających żadnego wodnego połączenia z oceanami. Jednak już wówczas określenie to spotykało się z protestami strony rosyjskiej, która stosowała nazwę „Rosyjska Azja Centralna” (*Российская Центральная Азия*)⁸⁶.

Warto zwrócić uwagę na wczesne pojawienie się terminu „Turkiestan”, określającego terytorium zamieszkane przez ludy tureckie. Wprowadzili je pod koniec XVIII stulecia Anglicy, którzy w tym czasie zbliżyli się do omawianego regionu od południa, od Indii. Anglicy zapożyczyli nazewnictwo od Persów i Afgańczyków, którzy tym słowem już od VII wieku określali „kraj Turków” – nie tylko w Azji Centralnej, ale wszędzie tam, gdzie „Turcy” mieszkali, prowadząc koczowniczy styl życia. Termin ten w XIX wieku przejęli Rosjanie, a pod koniec owego stulecia doszło do uszczegółowienia rozumienia „Turkiestanu”:

- Turkiestan Rosyjski – dla oznaczenia ziem zależnych od Rosji lub bezpośrednio do niej włączonych;
- Turkiestan Chiński – dla określenia zamieszkanego przez tureckich Ujgurów terytoriów wchodzących w skład Chin⁸⁷.

Zmiany w terminologii nastąpiły po rewolucji październikowej. Wówczas, z powodów głównie politycznych, zaprzestano stosowania nazwy „Turkiestan”⁸⁸, w jej miejsce wprowadzając określenie „Azja Środkowa” (*Средняя Азия*), które jednak miało dwa znaczenia:

- w ujęciu geografii fizycznej termin ten odnosił się do obszaru zajmowanego przez: Kirgiską SRS, Tadżycką SRS, Turkmeńską SRS, Uzbecką SRS oraz południowe i centralne obszary Kazachskiej SRS;
- w ujęciu politycznym oznaczał tylko obszar czterech republik regionu (bez Kazachstanu).

Władze w Moskwie kładły silny nacisk na polityczny wymiar tego terminu, co doprowadziło do niebywałej wręcz kariery określenia „Azja Środkowa

⁸⁵ E. Tryjarski, *In confinibus Turcarum. Szkice turkologiczne*, Warszawa 1995, s. 23.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 25.

⁸⁷ A. Wierzbicki, *op. cit.*, s. 25-26.

⁸⁸ Bolszewicy kierowali się chęcią osłabienia historycznej i językowej identyfikacji tych ziem z kulturą turecką. Zob. H. Carrère d’Encausse, *Bolszewicy i narody czyli Wielkie Uragowisko 1917-1930*, tłum. K. Kowalski, Warszawa 1992, s. 81.

i Kazachstan" (*Средняя Азия и Казахстан*) w literaturze naukowej tego okresu. Historiografia sowiecka stosowała również termin Azja Centralna, jednak dla określenia terenów na wschód od Pamiru⁸⁹.

Osobnym problemem jest stosowanie tej nazwy w językach zachodnich. Większość z nich nie umożliwia dokonania językowego podziału na „centralny” i „środkowy”. Jedynie język niemiecki pozwala na rozróżnienie pomiędzy „Zentralasien” a „Mittelasien”. Z kolei angielski, francuski czy włoski stosują tylko przymiotnik „centralny”. Zarazem we wszystkich tych historiografiach pojawia się potrzeba wydzielenia na użytek własnego języka nazwy regionu będącego pod wpływem Rosji (ZSRS). Jedynym wyjściem było dodanie przymiotnika „rosyjska” lub „sowiecka” dla sprecyzowania opisywanego obszaru:

- w języku angielskim: „Russian Central Asia”;
- w języku francuskim: „Asie Centrale Soviétique”⁹⁰.

Obecnie nazwa „Azja Centralna” pod względem geograficznym posiada dwa znaczenia. W szerokim sensie obejmuje ona swym zasięgiem, oprócz terytoriów republik postsowieckich, także chińskie prowincje: Xinjiang oraz Mongolię Wewnętrzną, ponadto Mongolię, Tybet, Buriację, Tuwę, Ałtaj, region nadbajkański, Kaszmir, Afganistan oraz Chorasán w północnym Iranie. Natomiast w sensie wąskim dotyczy jedynie obszaru pięciu postsowieckich republik azjatyckich⁹¹. W tym ostatnim znaczeniu wspomniany termin zyskuje coraz większą popularność we współczesnej politologii, również w polskiej literaturze przedmiotu. Konsekwentnie stosowany jest zwłaszcza przez autorów realizujących międzynarodowy program badawczy „Współczesna Azja Centralna”, którego pomysłodawcą i kierownikiem jest prof. Tadeusz Bodio⁹². To rozumienie terminu znajduje również zastosowanie w niniejszej pracy, wymiennie z nazwą „postsowiecka Azja Centralna”. Jedynie w rozdziale charakteryzującym genezę stosunków uzbecko-rosyjskich w użytku pozostają dwa inne pojęcia: „Turkiestan” oraz „Sowiecka Azja Centralna”.

Analizując genezę uzbeckiej polityki zagranicznej wobec Rosji, badacz natrafia na problem identyfikacji Uzbekistanu jako podmiotu działań w stosunkach międzynarodowych. Republika ta, jako niepodległe państwo, istnieje od 1991 roku, ograniczoną podmiotowość polityczną uzyskała zaś w 1924 roku, wraz z utworzeniem Uzbekiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej⁹³, wchodzącej w skład

⁸⁹ E. Tryjarski, *op. cit.*, s. 25-26.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 27-34.

⁹¹ A. Wierzbicki, *op. cit.*, s. 25.

⁹² Międzynarodowy program badawczy „Współczesna Azja Centralna”, [on-line:] <http://www.inp.uw.edu.pl/zbw3/pl/node/32>, dostęp: 7 I 2013.

⁹³ W obecnych granicach istnieje zaś od 1929 roku, gdy z terytorium wspomnianej republiki wyodrębniono jej południowo-wschodnią część, tworząc w ten sposób Tadżycką Socjalistyczną Republikę Sowiecką. Zob. *Международные отношения в Центральной Азии. События и документы*, ред. А.Д. Богатуров, Москва 2011, s. 143-145.

ZSRS. W odniesieniu do okresu wcześniejszego literatura naukowa uznaje za „uzbeckie” trzy organizmy państwowe: Emirat Bucharski, Chanat Chiwański oraz Chanat Kokandzki⁹⁴. W niniejszej pracy przyjęte jest to założenie, opierające się na przekonaniu, iż w każdym z tych trzech państw grupą dominującą były plemiona określane przez historiografię współczesną jako uzbeckie: w Emiracie Buchary rządili władcy pochodzący z plemienia Mangyt, w Chanacie Chiwy dominowało plemię Kungrat, natomiast w Chanacie Kokandu plemię Ming⁹⁵.

Warto zwrócić jednak uwagę, iż określenie „naród” w odniesieniu do Uzbeków pojawiło się dopiero w latach 20. ubiegłego stulecia⁹⁶. Związane to było z utworzeniem Uzbekiej SRS jako republiki narodowej. Wówczas też narodził się pogląd na temat pochodzenia etnicznego Uzbeków, zgodnie z którym

Uzbeki uformowali się z trzech wspólnot kulturowych: 1) Uzbeków-koczowników z *Dešt-i-Qybčaq*, którzy pojawili się na dzisiejszych ziemiach Uzbeków w XVI wieku; 2) miejscowych plemion i rodów tureckich, zwanych czagatajskimi, które dołączyły do nich (...); 3) *Sartów* – osiadłej ludności tureckojęzycznej, przeważnie miejskiej, która odeszła od koczowniczego stylu życia i straciła przynależność rodowo-plemienną, a także sturkizowanych Tadżyków⁹⁷.

Zagadnienie narodzin identyfikacji narodowej Uzbeków oraz innych wspólnot etnicznych Azji Centralnej zostało już w literaturze polskiej opisane w niezwykle ciekawej monografii Andrzeja Wierzbickiego zatytułowanej *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*⁹⁸. W niniejszej pracy znajdują rozwinięcie głównie te aspekty owego procesu, które mają istotne znaczenie dla stosunków uzbecko-rosyjskich.

---

⁹⁴ Zob. T. Bodio, W. Śmidowski, *Modernizujące się społeczeństwo (między historią a przyszłością)*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 193-196.

⁹⁵ Zob. *Центральная Азия в составе Российской империи*, ред. С.Н. Абашин, Москва 2008, s. 24.

⁹⁶ Szerzej na ten temat zob. A. Wierzbicki, *op. cit.*, s. 250-262; por. A. Халид, *Узбекистан. Рождение нации*, „Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре” 2011, nr 4 (78), s. 34-46.

⁹⁷ *Этнический атлас Узбекистана*, ред. А. Ильхамов, Ташкент 2002, s. 270, cyt. za: A. Wierzbicki, *op. cit.*, s. 101. Por. S. Zapaśnik, „Walczący islam” w Azji Centralnej. *Problemy społecznej genezy zjawiska*, Wrocław 2006, s. 30-33, *Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Seria Humanistyczna*.

⁹⁸ Zob. A. Wierzbicki, *op. cit.*

Michał Kuryłowicz – dr nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, pracownik Instytutu Rosji i Europy Wschodniej Uniwersytetu Jagiellońskiego. W pracy naukowej skupia się na ewolucji stosunków międzynarodowych na obszarze Azji Centralnej oraz na zjawisku postkolonializmu na terytorium byłego ZSRS.

Przemysłana konstrukcja sprawia, że praca stanowi interesujące podejście do analizy złożonej materii z zakresu stosunków międzynarodowych. Struktura jest przejrzysta i logiczna, zaś teza książki wskazuje na złożoność uwarunkowań identyfikacji Uzbekistanu na arenie międzynarodowej w skomplikowanym układzie sił, jaki kształtuje się w okresie ostatnich dwóch dekad. (...) Autor dobrze rozpoznał uwarunkowania procesu decyzyjnego w uzbeckiej polityce wobec Rosji, podkreślając przede wszystkim rolę czynnika osobowościowego przywódcy państwa. Autor sięga także do metod historyczno-opisowych i porównawczych, co pozwala mu ująć politykę zagraniczną Uzbekistanu szeroko i dynamicznie.

Z recenzji dr. hab. prof. UW Stanisława Bielenia

Recenzowane opracowanie stanowi samodzielny wkład Autora do badań nad Azją Centralną, zwłaszcza w obszarze relacji tego regionu z Federacją Rosyjską. Autor wykazuje się bardzo dobrym opanowaniem warsztatu naukowego, sumiennością oraz rzetelnością badawczą. (...) Autor sprawnie odczytuje ogólną dynamikę relacji uzbecko-rosyjskich, co z kolei pozwala mu na podkreślenie ograniczonego (zwłaszcza wobec zgłaszanych przez Uzbekistan ambicji regionalnych) efektu wysiłków czynionych przez Taszcent w celu uniezależnienia się od Moskwy i zdobycia dominującej pozycji w Azji Centralnej.

Z recenzji prof. dr. hab. Mieczysława Smolenia

www.akademicka.pl

